

Тема 9. Українська революція та громадянська війна 1917-1921 рр.

- 1. Лютнева революція в Росії та її вплив на Україну. Утворення і діяльність Української Центральної Ради**
- 2. Українське питання на переговорах у Бресті. Відновлення влади Української Центральної Ради**
- 3. Гетьманський режим: його внутрішня і зовнішня політика**
- 4. Внутрішня і зовнішня політика Директорії. Посилення громадянської війни в Україні, боротьба проти її окупантів**
- 5. Революційно-визвольний рух на західноукраїнських землях (ЗУНР)**
- 6. Утвердження Радянської влади в Україні. Уроки та причини поразки української національно-демократичної революції 1917–1920 рр.**

1. Лютнева революція в Росії та її вплив на Україну. Утворення і діяльність Української Центральної Ради

27 лютого 1917 р. В Петрограді перемогла буржуазно-демократична революція. Було повалено самодержавства. В країні встановилося двовладдя: Тимчасовий комітет Державної думи (згодом Тимчасовий уряд) і Петроградська рада робітничих і солдатських депутатів. Микола II з березня зрікся престолу і передав владу Тимчасовому уряду, який проголосив політичні свободи (слова, друку, право на зібрання та об'єднання, діяльність політичних партій і т. п.). Влада на місцях перейшла до громадянських комітетів та губернських і повітових комісарів Тимчасового уряду. Перемога революції відкрила широкі можливості для легалізації діяльності різних політичних партій, створення різноманітних громадських організацій, в т. ч. Рад робітничих і солдатських депутатів, для активізації національно-визвольних процесів.

4 березня постала Рада об'єднаних громадських організацій, яка проголосила про утворення громадсько-політичного об'єднання всеукраїнського масштабу – Центральної Ради. До її складу ввійшли провідні діячі Товариства українських поступовців, представники православного духовенства, українських соціал-демократичних, культурно-просвітницьких

та інших організацій. 7 березня Головою Центральної Ради обрано визнаного лідера національного відродження професор М. Грушевського.

Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934) – історик, літературознавець, публіцист, політичний і державний діяч, голова Української Центральної Ради. Народився у м. Холм (Ніни на території Польщі). По закінченню Київського університету (1890) проводив викладачку і дослідницьку роботу в наукових установах Києва і Львова. Брав активну участь у громадському житті: голова Наукового товариства ім. Шевченка (1897-1910); один з організаторів Української національно-демократичної партії в Галичині (1899); редактор „Записок НТШ” і член редакції журналу „Літературно-науковий вісник” (1898-1907); засновник Товариства українських поступовців (1908). У 1914 р. був заарештований і засланий царським урядом до Симбірська. 7 березня 1917 р. обраний Головою Української Центральної Ради. За Гетьманату П. Скоропадського перебував у підпіллі, з 1919 р. – в еміграції (Відень, Прага, Берлін, Женева, Париж).

У 1927 р. М. Грушевський повернувся в УСРР, очолював кафедру історії України та історичний відділ Всеукраїнської Академії наук. У 1929 р. обраний академіком АН СРСР. У березні 1931 р. переїхав до Москви, де був заарештований ДПУ і звинувачений у керівництві „Українським національним центром” та в антирадянській діяльності. Однак Грушевський зумів спростувати звинувачення і був звільнений з-під арешту, але йому вже не дозволили повернутися в Україну. Помер 25 листопада 1934 р. під час лікування у Кисловодську. Похований на Байковому кладовищі у Києві.

Наукова спадщина М. Грушевського надзвичайно велика і різноманітна. Він автор майже 2 тис. праць з галузі історії, літератури, археології, соціології, спеціальних історичних дисциплін, головними з яких є „Історія України-Руси” у 10 т., „Історія української літератури” у 5 т. та ін.

Утворення Центральної Ради поклало початок української національно-демократичної революції 1917-1920 рр., головною метою якої стало державне

самовизначення українського народу. В розвитку української революції виділяють в основному три етапи: доба Центральної ради, гетьманату і доба Директорії УНР.

9 березня 1917 р. УЦР звернулася з відозвою „До українського народу”, в якій закликала його домагатися від Тимчасового уряду автономії для України у складі Росії та публічного використання української мови „в державних, судових та освітніх установах”.

Оглядом сил українства и поштовхом до остаточного визначення політичної програми Центральної Ради стало проведення 6-9 квітня 1917 р. в Києві Всеукраїнського національного конгресу, на якому було визначено основний принцип державотворення: „національно-територіальна автономія України” і був затверджений новий склад Центральної Ради в кількості 118 чол. на чолі з М. Грушевським та його заступниками – В. Винниченком та С. Єфремовим. Було вирішено доповнити склад УЦР представниками усіх регіонів України та національних меншин. Після Конгресу відбулися з’їзди політичних партій і громадських формувань, які делегували до Центральної Ради своїх представників.

У травні 1917 р. відбувся 1-й з’їзд представників українізованих військових частин, який обрав Військовий Генеральний комітет на чолі з С. Петлюрою. 2-й військовий з’їзд (червень того ж року) запропонував Центральній Раді домогтися національної автономії України. Тоді ж у Києві відбувся 1-й селянський з’їзд, котрий також висловився за автономію України і обрав Раду селянських депутатів як складову частину Центральної Ради. Таким чином, Центральна Рада, виражаючи інтереси широких кіл українського суспільства, стала представницьким органом української демократії.

У травні 1917 р. відбулися переговори делегації ЦР із Тимчасовим урядом і Петроградською Радою щодо офіційного визнання автономії України у складі Росії. Тимчасовий уряд не визнав Центральну Раду як виразника волі українського народу і відмовив в українській автономії. Тоді 10 червня 1917 р. ЦР оприлюднила свій I Універсал, в якому проголошувалась автономія

України, а Центральна Рада – найвищим органом держави. 15 червня було створено перший за кілька століть український уряд – Генеральний секретаріат – у складі восьми генеральних секретарів і генерального писаря. Очолив його відомий письменник і громадський діяч В. Винниченко.

Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951) – визначний український письменник, політичний і громадський діяч. Народився в с. Великий Кут на Кіровоградщині. Навчався в Київському університеті, з якого був виключений за нелегальну політичну діяльність та ув'язнений. Після звільнення з Лук'янівської тюрми в серпні 1907 р. брав участь у створенні Української соціал-демократичної робітничої партії, входив до складу її центральних органів, редагував газету „Боротьба”. В 1906-1914 рр., ховаючись від переслідування поліцією, змушений періодично жити в еміграції. На початку 1914 р. переїхав до Москви, де співпрацював у часописі „Украинская жизнь”. Після Лютневої революції 1917 р. повертається до Києва, де бере активну участь в українському національно-визвольному русі: один з організаторів Центральної Ради, заступник її голви, голова Генерального секретаріату і генеральний секретар внутрішніх справ (917-1918), автор чотирьох Універсалів та інших документів УЦР. З серпня 1918 р. – голова „Українського національного союзу”, організатор анти гетьманського повстання. В листопаді 1918 – лютому 1919 р. – голова Директорії. В 1919 р. емігрував за кордон, де спільно з однодумцями організував закордонну групу української комуністичної партії, створив її друкований орган – газету „Нова доба”. У 1920 р. повернувся в Україну, де був введений до складу Ц КП(б)У і призначений членом Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету. Заступником голови Рад наркому та наркомом закордонних справ УСРРР, Проте Винниченко висунув вимогу включити його ще й до складу Політбюро КП(б)У. Отримавши відмову, він виїхав знову за кордон (спочатку в Австрію, а згодом – у Францію), де в основному присвятив себе літературно-публіцистичній діяльності. У 1920 р. опублікував у Відні своєю тритомну мемуарно-публіцистичну працю

„Відродження нації. Історія української революції (1917-1919 рр.)”. У роки фашистської окупації Франції був ув’язнений в концтаборі. У повоєнні роки займався в основному живописом, написав понад 100 творів. Помер В. Винниченко у французькому м. Мужен неподалік від Канн. В 1926-1930 рр. в Україні було видано 24-томне зібрання творів Винниченка.

Після проголошення Центральною Радою автономії України і сформування її Генерального секретаріату Тимчасовий уряд вимушений був піти на переговори з ЦР і визнати її вищою крайовою владою Тимчасового уряду в Україні.

З липня 1917 р. було проголошено II Універсал Центральної Ради. В ньому йшлося про результати переговорів з представниками Тимчасового уряду, зокрема про те, що ЦЕ визнана крайовим органом Тимчасового уряду на Україні, що до скликання Всеросійських Установчих Зборів не проголошуватиметься автономія України, про невідокремлення від Росії, про поповнення складу Центральної Ради і Генерального секретаріату представниками національних меншин. Тобто цей Універсал можна розцінювати, з одного боку, як поступку Тимчасовому урядові, а з іншого – як подальше наполягання на автономії України. Водночас Центральна Рада прискорювала формування власних військових сил. У жовтні в Чигирині відбувся з’їзд, який обрав отаманом Вільного козацтва командира 1-го Українського корпусу генерала П. Скоропадського.

Дальше погіршення соціально-економічного і військово-політичного становища в Росії призвело до жовтневого повстання (25-26 листопада 1917 р.), здійсненого під керівництвом більшовиків на чолі з В. Ульяновим-Леніним. Тимчасовий уряд був повалений, було проголошено встановлення влади Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів на всій території Росії, а також оприлюднено Декрети про мир і про землю.

У Києві розпочалася боротьба між штабом Київського військового округу та більшовицькими силами. Центральна Рада зайняла нейтральну позицію. 27 жовтня 1917 р. було прийнято Звернення Генерального секретаріату „До всіх

громадян України”, а 7 листопада Центральна Рада ухвалила III Універсал, яким проголосила Українську Народну Республіку. УНР не визнавала більшовицької влади, а лише скористалася поваленням Тимчасового уряду для проголошення УНР. У III Універсалі наголошувалося на тому, що, „не відділяючись від Російської республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб уся Російська республіка стала федерацією рівних і вільних народів”. Передбачалося скликання 9 січня 1918 р. Українських Установчих Зборів для обрання легітимних органів влади.

У перший місяць після жовтня Центральна Рада користувалася в Україні найбільшим впливом. Надалі, однак, ситуація ставала складнішою. Посилювалася більшовицька агітація. Проголошена урядом програма політичних та соціально-економічних перетворень здійснювалася повільно й непослідовно, обіцяної землі селянам так і не дали. Тому соціальна база влади швидко звужувалась. Усе це створювало ґрунт для приходу до влади більшовиків, вплив яких з огляду на зазначене зростав. Поряд із цим посилювалися суперечності між більшовицькими й антибільшовицькими силами в Україні. Назрівав гострий конфлікт, який тільки чекав свого приводу, а їх знайшлося принаймні два.

По-перше, в Києві перебували деякі більшовицькі військові частини та більшовицькі організації. Спочатку вони були більш-менш лояльні до Української Центральної Ради, але згодом стали активно агітувати проти неї. Відтак уряд приймає рішення про роззброєння цих частин і вислання їх за межі України. Другим приводом для боротьби з радянською Росією послуговувалося ставлення українського уряду до антибільшовицьки налаштованих донських козаків. Для повернення з фронтів додому вони мали найкоротший шлях – через Україну. Центральна Рада зайняла нейтральну позицію і не перешкоджала їм у цьому. Тоді більшовики поставили ультиматум українському урядові, вимагаючи визнання ним радянської влади й недопущення на територію України згаданих військових частин. У відповідь на це Генеральний секретаріат приймає рішення про припинення

постачання хліба до Росії та про організацію власної грошової системи. Отож намір УНР боротися за відстоювання національних інтересів призвів до війни з радянською Росією.

Ще раз наголосимо: проблема для України полягала в тому, що внаслідок дальшого погіршення соціально-економічного становища і антиукраїнської агітації більшовиків уряд УНР втрачав свій вплив на маси. В той же час вплив більшовиків невпинно зростає. На I Всеукраїнському з'їзді Рад у грудні 1917 р. у Харкові було проголошено створення Української Радянської Республіки. В основному це віддзеркалювало інтереси русифікованої частини насамперед робітничого класу. Українське село загалом залишалося нейтральним, вичікуючи, яка влада візьме гору.

Таким чином, на кінець 1917 р. в Україні склалася своєрідна ситуація: на частину її території поширювалася влада ЦР, на іншу частину – радянсько-більшовицька влада. В такій обстановці, в січні 1918 р., було скликано чергову сесію Центральної Ради, на розгляд якої виносилися питання про землю і про самостійність Української держави. Есери, які після кризи уряду отримали в ньому більшість, прагнучи зберегти вплив на селянство, провели закон про соціалізацію землі. Що ж до самостійності України, то її проголошення диктувалося самим ходом подій: Україна перебувала у стані війни з радянською Росією. IV Універсал, оприлюднений 22 січня 1918 р., зафіксував, що „віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу”. Урядові УНР доручалося почати мирні переговори. Земля до початку весняних робіт мала бути передана селянам. Рефреном IV Універсалу була ідея незалежності та самостійності України.

Проте домогтися цього Центральній Раді не вдалося. Загальна ситуація ставала дедалі складнішою. Центральна Рада катастрофічно втрачає свій вплив на маси, особливо на українське село, яке її підтримувало. Під впливом більшовицьких гасел: „Земля – селянам!”, „Мир – народу!” посилюється зневіра народу щодо здатності Центральної Ради вирішити його найболючіші

проблеми, соціальні орієнтири беруть гору над національними. В середині січня радянську владу було встановлено не лише в Харкові й Катеринославі, але й в Одесі, Миколаєві, Херсоні та інших містах України. Більшовицькі війська стрімко наближалися до Києва. Через три дні після проголошення IV Універсалу останні військові підрозділи уряду покидали Київ і направлялися до Житомира, куди вже переїхали ЦР та уряд. У бою під Крутами героїчно загинули студенти й учнівська молодь Києва, які виступили на захист Центральної Ради. Ситуація стала вкрай критичною, коли 16 січня 1918 р. Проти Центральної Ради повстали робітники столичного „Арсеналу”. І хоч січовим стрільцям та загонів Вільного козацтва вдалося придушити цей виступ, однак доля Києва була вирішена – він був взятий радянськими військами.

7.2. Українське питання на переговорах у Бресті. Відновлення влади Української Центральної Ради

У листопаді 1917 р., після того як держави Антанти навіть не відповіли на пропозицію більшовицької Росії про мирні переговори, Раднарком Росії розпочав їх з Німеччиною та її союзниками. Переговори проходили в Брест-Литовську. Центральна Рада направила на переговори свою делегацію у складі В. Голубовича (голова), М. Левицького, М. Любинецького, М. Полозова, О. Севрюка, яка мала відстоювати інтереси незалежної, соборної Української Народної Республіки.

Проголошення IV Універсалом незалежності УНР дало Центральній Раді юридичне право представляти інтереси республіки на міжнародній арені.

27 січня (9 лютого) 1918 р. в Бресті між Центральною Радою і країнами німецько-австрійського блоку був підписаний мир (Брестський мир):

– Україна вийшла із стану війни з країнами німецько-австрійського блоку (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина);

- Німеччина і Австро-Угорщина зобов'язалися допомогти Центральній Раді відновити контроль над усією територією УНР. Центральна Рада погодилася на введення німецько-австрійських військ в Україну;
- Центральна Рада взяла на себе обов'язок поставити союзникам велику кількість хліба, м'яса, яєць та ін. продуктів і сировини. В Україну передбачалися поставки сільськогосподарської техніки, машин.

Крім того, таємним договором з Австро-Угорщиною передбачався поділ Галичини на українську та польську частини.

Росія, підписавши 3 березня 1918 р. мир з країнами Четверного союзу, змушена була визнати незалежність УНР. Український більшовицький уряд було розпущено, перше встановлення радянської влади в Україні зазнало поразки.

Протягом лютого-квітня 1918р. німецько-австрійські війська (450 тис. чоловік) окупували всю Україну. 7 березня до Києва повернулася Центральна Рада. У ряді звернень до громадян України вона пояснила мету приходу німецько-австрійських військ.

Заможні селяни, землевласники вимагали від влади визнання приватної власності на землю. Але Центральна Рада, в якій досить сильними були соціалістичні та навіть пробільшовицькі позиції, не бажала задовольнити ці вимоги. Голова Генерального секретаріату В. Винниченко взагалі пропонував заарештувати деяких членів уряду, проголосити владу Рад робітничих та селянських депутатів і провести нові вибори до ЦР. Такою була ситуація в керівництві Центральної Ради. Непорозуміння виникли також між українською та німецькою сторонами у зв'язку з виконанням господарських зобов'язань, передбачених договором між двома державами. Все це негативно впливало на внутрішньополітичну ситуацію в Україні. Сподівання Ц Рена допомогу з боку Німеччини і Австро-Угорщини і їх невтручання у внутрішні справи УНР виявилися наївними та ілюзорними. В Україні було встановлено жорсткий німецько-австрійський окупаційний режим. Військова адміністрація „наводила порядок”, не зважаючи на українську владу,

видавала власні нормативні акти, що мали чинність в Україні. Так, були запроваджені військові польові суди, які здійснювали судочинство і розстріли мирного населення за найменший непослух. В інтересах поміщиків головнокомандуючий німецькими військами видав наказ про повний засів земельних площ: селяни не мали права брати більше землі, ніж могли засіяти, і перешкоджати в засіві поміщикам. До Німеччини і Австро-Угорщини постійно відправлялися ешелони з реквізованим у голодуючого населення хлібом, м'ясом, маслом, яйцями, цукром і промисловою сировиною. Все це викликало масове невдоволення населення українською владою, яка компрометувала себе співробітництвом з окупаційним режимом і безпорадністю у здійсненні соціально-економічних перетворень. Центральна Рада втрачала авторитет серед населення і реальну владу в Україні.

7.3. Гетьманський режим: його внутрішня і зовнішня політика

29 квітня 1918 р. в Києві зібрався Хліборобський конгрес, в роботі якого взяли участь майже 8 тис. делегатів, переважно селян. Учасники конгресу рішуче засуджували політику Центральної Ради, її соціалістичні експерименти, вимагаючи поновлення приватної власності на землю та утворення міцної державної влади у формі історичного гетьманату. Присутні одноголосно проголосили П. Скоропадського гетьманом України. Того ж дня в соборі св. Софії єпископ Никодим миропомазав гетьмана. Отож Центральна Рада, проіснувавши тринадцять з половиною місяців, припинила своє існування.

П. Скоропадський сконцентрував у своїх руках практично всю повноту влади, розпустив Центральну Раду й ліквідував Українську Народну Республіку: країна стала називатися „Українська Держава”. Гетьман оприлюднив два програмних документи – „Грамоту до всього українського народу” і „Закони про тимчасовий державний устрій України”.

Демократична, республіканська форма правління (УНР) була замінена монархічною (Гетьманат), авторитарною. ЦР, Генеральний Секретаріат та їх органи на місцях ліквідовувалися. Заборонялася діяльність політичних партій лівого спрямування, припинялося видання демократичних газет, заборонялися вуличні демонстрації, мітинги і страйки. Поновлювалась приватна власність на фабрики, заводи, шахти, які передавалися колишнім володарям, поміщицьке землеволодіння. Разом з тим були зміцнені державний бюджет, українська валюта. Відновилося міське й земське самоуправління.

Одним з найвизначніших досягнень гетьманату П. Скоропадського було енергійне національно-культурне будівництво. За дуже короткий час і в дуже складних умовах було відкрито майже 150 україномовних гімназій. У Києві та Кам'янці-Подільському постали українські університети. Почали працювати Українська Академія наук, національний архів, національна бібліотека. За безпосередньої участі академіка А. Кримського в Києві діяв Близькосхідний інститут. У жовтні 1918 р. засновано Київський інститут удосконалення лікарів як лікувально-навчальний заклад професійної спілки лікарів міста.

Багато зробив гетьманський уряд і в царині зовнішній. Відносини з державами Центрального блоку залишалися головним пріоритетом зовнішньої політики. Разом із тим на відміну від Центральної Ради, Українська Держава прагнула до розбудови взаємин з радянською Росією, іншими новими державами, що виникли на теренах імперії Романових. Здійснювалися кроки, спрямовані на встановлення дружніх відносин із державами Антанти та нейтральними європейськими країнами. 14 червня 1918 р. був прийнятий закон „Про посольства і місії Української Держави”. Новий закон від 6 листопада 1918 р. поширив дислокацію українських консульських установ на 22 країни та окремі регіони. Що ж до дипломатичних зносин, то вони існували з 12 країнами Європи.

Основний акцент робився на професійній підготовці, фаховому рівні, принциповості та патріотизмі працівників зовнішньополітичного відомства Української Держави. Міністрами закордонних справ Української Держави гетьмана П. Скоропадського були М. Василенко, Д. Дорошенко, Г. Афанасьєв. Європа і світ у цей період більше стали знати про Україну як незалежну, самостійну гетьманську державу. Однак у самій Україні П.Скоропадський не користувався авторитетом. Він не мав підтримки ні білогвардійських сил, ні більшовиків, ні лідерів більшості українських політичних партій.

Дедалі складнішою ставала внутрішня обстановка. Розколовся Союз хліборобів-власників: менша його частина вимагала забезпечення незалежності України, більша ж – виступала за федерацію з Росією. Наростало невдоволення залежністю гетьманського уряду від німців. Основна маса селянства не підтримувала владу. Мало кому подобалася орієнтація П. Скоропадського на білогвардійську Росію, на монархію. Все це підготувало ґрунт практично для загальнонаціонального невдоволення. На заклики лівих партій влітку 1918 р. по Україні прокотилася хвиля антигетьманського страйкового руху (зокрема припинили роботу близько 200 тис. залізничників), активізувалася селянська партизанська боротьба проти німецько-австрійських окупантів – основної опори гетьманського режиму.

І політичні опоненти гетьмана скористалися такою ситуацією. В. Винниченко і С. Петлюра, керівники Української соціал-демократичної партії, заснували опозиційний Український національний союз. Свою роль відіграли тут і революційні події листопада 1918 р. в Німеччині, де була повалена монархія. 14 листопада 1918 р. політичні партії України створили в Києві верховний орган республіки – Директорію – для боротьби проти Гетьманату. До складу Директорії увійшли: В. Винниченко (голова), О. Андрієвський, А. Макаренко, С. Петлюра, Ф. Швець. 14 грудня 1918 р. війська Директорії вступили до Києва і П. Скоропадський зрікся влади та виїхав за кордон.

Отже, поряд із серйозними помилками та прорахунками, про які вже йшлося, гетьманська держава зробила й чимало корисного. Це стосується насамперед науки і культури, зовнішніх зносин. Було встановлено українську грошову систему, засновано банки. Чималі досягнення зроблені у сфері підготовки національних кадрів. Дуже важливими були судові реформи. Виключного розмаху досягла українська видавнича справа. І все це, не забудьмо, відбулося в надзвичайно складних міжнародних і внутрішніх умовах протягом семи з половиною місяців 1918 р.

7.4. Внутрішня і зовнішня політика Директорії. Посилення громадянської війни в Україні, боротьба проти її окупантів

Після повалення Гетьманату, 19 грудня 1918 р. Директорія оголосила про відновлення Української Народної Республіки. 26 грудня створено уряд УНР під головуванням В. Чехівського, представника УСДРП. Були відновлені закони УНР, зокрема закон про передання поміщицької землі селянам без викупу. Вища законодавча влада відтепер належала Трудовому конгресу – свого роду парламенту, сформованому Директорією з селян, робітників та інтелігенції.

Загалом же становище після повалення гетьманської влади було складним. Селяни, які складали основну масу армії, покидали її та поспішали ділити поміщицьку землю. Вкрай несприятливим було й зовнішньополітичне оточення України. Одеса була захоплена Антантою, війська якої висадилися також у Миколаєві, Херсоні та Севастополі, на заході активізувалися поляки, на півночі – більшовики, на південному сході – російська Добровольча армія. Німецькі та австро-угорські війська, які згідно з договором мали захищати Україну від більшовиків, неспроможні були це робити і поверталися додому.

Справа погіршувалася ще й тим, що в уряді не було єдності. Те, що перед тим об'єднувало членів уряду – боротьба проти гетьмана, – поступово

зникало, а інших мотивів практично не було. До того ж боротьба з наслідками Гетьманату інколи набирала форм, які не могли не викликати протесту. Існувала, наприклад, ідея ліквідації Української Академії наук як „витвору гетьманату”. Декрети гетьманського уряду було анульовано. Права участі в політичному житті країни нова влада позбавила не лише поміщиків та капіталістів, а й професорів, адвокатів, лікарів, педагогів тощо.

Більшість керівництва Директорії стояла фактично на радянській або дуже близькій до неї платформі, виступала за союз із більшовиками проти Антанти. Це були В. Винниченко, В. Чехівський, М. Шаповал та ін. Інша частина на чолі з С. Петлюрою орієнтувалася на спілку з Антантою проти більшовиків. Незважаючи на договір, який було укладено між В. Винниченком і Д. Мануїльським про спільну боротьбу проти німців та австрійців, що перебували в Україні, а також на обіцянку Х. Раковського і того ж Д. Мануїльського визнати в Україні той лад, який буде встановлено новою українською владою, більшовицький уряд Г. П'якова виступив зі звинуваченнями Директорії в контрреволюційності. Невдовзі з півночі розгорнувся наступ Червоної армії на Київ і Харків. Складність полягала в тому, що основу більшовицьких військ становили українські частини, сформовані ще за гетьмана для оборони від більшовиків – Богунська й Таращанська дивізії.

Отже, почалася війна УНР з РРФСР, офіційно оголошена 16 січня 1919 р. Ще перед тим більшовики зайняли Харків, а 5 лютого вступили до Києва. Уряд Директорії переїхав до Вінниці. Тут він перебував до весни 1919 р., коли місто було захоплено Червоною армією. Загострилося протистояння між членами Директорії. В. Винниченко складає з себе повноваження голови і виїжджає за кордон. Головою Директорії 11 лютого 1919 р. став С. Петлюра, який очолив боротьбу проти червоних і денікінських військ. При цьому Директорія робила спроби заручитися підтримкою Франції – за умови, що та здійснюватиме контроль над економікою України протягом п'яти років. А радянські війська продовжували наступ. З 20 червня 1919 р.

столицею УНР стає Кам'янець-Подільський. Реальної допомоги з боку Антанти, незважаючи на обіцянки, Директорія не отримала, її сили танули. Почалися реорганізації уряду, що, однак, не змінило ситуацію. Воєнні поразки й дипломатичні невдачі призвели до роздроблення національно-визвольного руху. Україну охопив хаос.

Навесні 1919 р. на Україну рушив ще один загарбник – Біла армія на чолі з генералом Денікіним, якій щедрю допомогу надала Антанта, зокрема Англія і США, поставивши їм сотні танків і гармат, тисячі гвинтівок, снарядів і патронів, різного воєнного спорядження. Оголосивши похід на Москву, білогвардійці зайняли Донбас, у червні – Харків та Катеринослав і розпочали наступ на Київ, за який з більшовиками вели боротьбу також війська Директорії та Української галицької Армії. 30 серпня 1919 р. радянські війська залишають Київ і першою в місто ввійшла Галицька армія, за нею – денікінці. З денікінцями був підписаний договір, за яким українські війська зупинялися на лінії Василькова.. Денікін віддав наказ виступити проти військ Директорії.

Проте вже у вересні 1919 р. Денікін віддав наказ дальшого наступу і не лише проти більшовиків, але й проти Директорії. Їм вдалося захопити майже всю Наддніпрянську Україну, встановивши тут жорсткий білогвардійський окупаційний режим, основним політичним спрямуванням якого було відновлення „єдиної і неділимої Росії”. На українських землях встановлювалася військова диктатура, яка сприяла відновленню влади колишніх багатіїв. Поміщики, що поверталися до своїх маєтків за допомогою каральних загонів відновлювали свою владу на землю. З селян стягувалися примусові контрибуції, разовий податок в у розмірі 5 пудів зерна з кожної десятини. Було відмінено 8-годинний робочий день і збільшено норми виробітку на промислових підприємствах та організаціях. До всіх противників режиму, політичних партій застосовувались жорсткі репресії. Масові арешти, розправи стали повсюдним явищем. Білогвардійці знову повернулися до політики шовінізму і русифікації: закривали українські

школи, газети та журнали, забороняли видання літератури українською мовою, припинили діяльність Української АН тощо. У своїй злобі до українського народу вони дійшли до того, що знищили в Києві пам'ятник Т. Шевченкові. Така політика білогвардійців викликала відчайдушний опір народних мас, як прихильників радянської влади, так и УНР. Становище УНР особливо погіршилось, коли у вересні 1919 р. Українська армія опинилася в „чотирикутнику смерті” – між радянською Росією, Денікіним, Польщею та вороже налаштованими румунами. Галицька армія підписала угоду з денікінцями. 4 грудня 1919 р. керівництво УНР прийняло рішення про перехід до партизанських форм боротьби. 6 грудня частина військ УНР вирушила у перший зимовий похід по тилах денікінців та Червоної армії. В листопаді 1920 р. відбувся другий зимовий похід, що, як і перший, не приніс істотних здобутків. Зазнала невдачі й спроба Петлюри встановити спілку з Польщею (Варшавська угода від 24 квітня 1920 р.). Залишки військ УНР перетнули кордон і були інтерновані польськими властями. До Польщі переїхав і уряд УНР.

Більшовицький уряд в особі В. Леніна звернувся з листом до робітників та селян України з приводу перемоги над Денікіним, в якому заявив, що незалежність України визнана радянським урядом і комуністичною партією. Невдовзі стало ясно, що то були лише слова, але на початок 1920 р., коли радянські війська зайняли Донбас, українська визвольна боротьба вже була практично завершена. Восени 1920 р. було знищено останній оплот білогвардійських військ – сили П. Врангеля в Криму.

18 березня 1921 р. був підписаний Ризький договір, за яким Польща визнавала в Україні більшовицьку владу. Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь та Західне Полісся відійшли до Польщі, Східна Волинь – до радянської Росії. Ризький договір, крім того, заборонив перебування на території Польщі антибільшовицьких організацій. Таким чином, Директорія, її уряд втратили право легального існування в цій країні. Так трагічно

закінчився один з найбільш складних етапів боротьби за незалежну, суверенну Українську державу.

7.5. Революційно-визвольний рух на західноукраїнських землях (ЗУНР)

Унаслідок поразки у війні в жовтні 1918 р. Австро-Угорська імперія почала розпадатися. Західні українці опинилися у становищі, подібному до того, в якому перебували їхні співвітчизники на сході після нещодавнього падіння Російської імперії.

18–19 жовтня 1918 р. у Львові відбувся з'їзд політичних і громадських діячів українських земель Австро-Угорщини. Була створена Українська Національна Рада (УНР), головним чином із депутатів австрійського парламенту та крайових сеймів Галичини і Буковини. Вона ухвалила резолюцію про майбутнє утворення на українських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії, Української держави. Йшлося, отже, про об'єднання всіх західноукраїнських земель. Група членів УНРади 31 жовтня 1918 р. утворила військову організацію на чолі з Д. Вітовським. Уранці 1 листопада 1918 р. вони зайняли Львів. У зверненні до українського населення Галичини говорилося про утворення нової Української держави, в якій вся повнота влади належить Українській Національній Раді.

Але в розвиток подій втрутилися поляки. 28 жовтня 1918 р. у Кракові була створена ліквідаційна комісія, котра заявила про намір перебрати владу в Галичині у свої руки. 1 листопада Головний польський штаб наказав військовим частинам, які складалися з поляків, присягнути на вірність Польщі. Ситуація у Львові, де перебували і українські, і польські підрозділи, швидко загострювалась. Між ними сталися зіткнення. Розпочалася польсько-українська війна 1918-1919 рр., в якій поляки та українці боролися за життєвий простір, за визначення кордонів своїх держав, які зароджувалися на руїнах Австро-Угорської імперії. Маючи чисельну перевагу, краще

озброєнні, очолювані достатньою кількістю офіцерів (в українців відчувався гострий дефіцит не лише озброєння, але й командних кадрів) польські війська досить швидко опанували ситуацію і розпочали планомірний наступ на українські формування.

За таких умов 9 листопада 1918 р. був сформований уряд – Державний секретаріат на чолі з К. Левицьким. 13 листопада був виданий Тимчасовий закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської імперії, за яким усі вони входили до складу Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Президентом новоствореної держави став голова УНРади Є. Петрушевич.

Петрушевич Євген Омелянович (1863–1940 рр.) – український громадсько-політичний діяч, президент і диктатор Західно-Української Народної Республіки. Народився в м. Бузьку на Львівщині в сім'ї священника. Закінчив юридичний факультет Львівського університету. Доктор права. У 1907–1918 рр. – посол до австрійського парламенту, заступник голови, а в 1917–1918 рр. – голова Української Парламентарної Репрезентації. 19 жовтня 1918 р. як президент Української Національної ради проголосив створення на українських землях Австро-Угорщини Української держави (ЗУНР). 4 січня 1919 р. обраний у Станіславові (тепер Івано-Франківськ) Президентом Західно-Українсько Національної Раді (фактично – Президентом ЗУНР). Після проголошення 22 січня 1919 р. Акту Злуки ЗУНР і УНР згідно рішення Трудового Конгресу України у Києві став членом Директорії УНР. 9 червня 1919 р. у зв'язку з критичним становищем назначений Українською національною радою Диктатором ЗО УНР (ЗУНР). Після поразки УГА в українсько-польській війні переїхав спочатку до Кам'янця-Подільського на територію Наддніпрянської України, а в листопаді 1919 р. – до Відня, де сформував екзильний уряд ЗУНР і вів дипломатичну боротьбу за її відновлення. Цей уряд припинив свою діяльність після рішення Ради послів країн Антанти (14 березня 1923 р.) про передачу Галичини до складу

Польщі. До кінця свого життя перебував в еміграції в Берліні, де і помер. Похований на римо-католицькому цвинтарі.

ЗУНР проголошувалась на території західноукраїнських земель: 70 тис. кв. км з населенням близько 6 млн. осіб (фактично влада ЗУНР поширювалась на територіях 40 тис. кв. км з населенням 4 млн. осіб). Адже в другій половині листопада 1918 р. із 59 повітів, у яких ЗУНР проголосила свою владу, 10 – контролювали польські війська. Проте і в цих складних умовах війни за виживання, уряд ЗУНР робив усе можливе для забезпечення нормального життя місцевого населення, розбудови демократичної держави, створення боєздатної армії (УГА), державних органів і громадського самоврядування. Було прийнято закон про мови (українська мова стала державною), місцеву адміністрацію, реформування освіти та земельну реформу тощо.

Між тим ситуація на західноукраїнських землях залишалася вкрай складною. 20 листопада 1918 р. з Перемишля до Львова прибуло шість польських військових ешелонів. Наступного дня поляки перейшли у наступ. Українське командування вимушене було залишити місто. Уряд ЗУНР переїхав до Тернополя, а з початку 1919 р. – до Станіслава. Не кращим було становище в Буковині, де українці 3 листопада 1918 р. на всенародному вічі у Чернівцях заявили про возз'єднання із ЗУНР. На заваді постала Румунія, війська якої 6 листопада окупували Буковину.

У січні 1919 р. перша сесія Української Національної Ради у Станіславі проголосила об'єднання ЗУНР з УНР в єдину державу. Важливою подією на цьому шляху стало укладення 1 грудня 1918 р. у Фастові договору між Директорією і делегацією Державного секретаріату ЗУНР про злиття УНР і ЗУНР. Акт злуки був урочисто виголошений у Києві на Софійському майдані 22 січня 1919 р. У відповідності до нього ЗУНР користувалася цілковитою автономією, збройні сили обох держав об'єднувались, усім громадянам гарантувалися демократичні права і свободи. Цей документ, однак, залишився декларацією. З урахуванням обставин, що склалися на той час,

його не вдалося реалізувати. І все ж Акт злуки УНР та ЗУНР був і залишається важливою подією в історії українських визвольних змагань.

Не допомогла Злука вистояти і ЗУНР в боротьбі проти польської агресії, адже УНР в 1919 р. сама була на грані катастрофи, а тому не могла суттєво їй допомогти. Тим більше, що країни Антанти зробили ставку на Польщу (як адепт проти більшовицької загрози) і всіляко їй допомагали. З метою послаблення наступального потенціалу УГА, країни Антанти під прикриттям лозунгу припинення польсько-української війни, періодично засиляли до Галичини спеціальні місії (генерала Ж. Бартелемі, генерала Л. Бота та ін.), які давали можливість полякам перегрупувати сили та зміцнити свою армію.

В березні 1919 р. Українська Галицька армія (УГА), створення якої було одним із найбільших досягнень уряду ЗУНР, втратила ініціативу. І поляки скористалися цим. У травні 1919 р. в наступ проти УГА перейшли новоприбулі польські дивізії (80-тисячна армія генерала Й. Галлера, створена і споряджена Францією і США в основному із військовополонених-поляків з колишніх німецької та австро-угорської армій), і українські війська вимушені були відступити. У червні УГА було відкинуто до р. Збруч. 16–18 липня 1919 р. Її формування перейшли р. Збруч на територію УНР і Східна Галичина опинилася під польською окупацією.

При цьому слід мати на увазі, що ще 25 червня 1919 р. Рада Міністрів закордонних справ країн-учасниць Паризької мирної конференції дала дозвіл Польщі окупувати Східну Галичину і Західну Волинь.

Отже, хоч на уламках Австро-Угорської імперії й утворилась ЗУНР, проте проіснувала вона лише 8 місяців. З самого виникнення вона зіткнулася з претензіями на західноукраїнські землі агресивних сусідів, особливо Речі Посполитої та міжнародним невизнанням. За цих обставин проголошення об'єднання ЗУНР та УНР в одну державу було спробою вийти з глухого політичного кута і вистояти у складних тогочасних умовах. Проте під

ударами Польщі, яку підтримували країни Антанти, ЗУНР втрачає контроль над власною територією.

І все ж, за відносно короткий період свого існування (1918–1919 рр.) ЗУНР дала чимало прикладів національної солідарності та розуміння загальнодержавних українських інтересів. Представники ЗУНР намагалися, хоча й не завжди послідовно і вдало, відстоювати свої позиції у сфері зовнішніх зносин, дипломатії. Зовнішньополітичне відомство, уряд диктатора ЗУНР Є. Петрушевича в екзилі вели напружену боротьбу за право на незалежність держави західних українців на Празькій мирній конференції, добивалися її визнання країнами Антанти і США, але безрезультатно.

7.6. Утвердження Радянської влади в Україні. Уроки та причини поразки української національно-демократичної революції 1917–1920 рр.

Юридичне оформлення радянської державності на теренах України відбулося 10 березня 1919 р., коли III Всеукраїнський з'їзд рад у Харкові прийняв першу Конституцію Української Соціалістичної радянської Республіки, розроблену на основі конституційної моделі більшовицької Росії. Цей документ закріпив радянський лад в Україні, перемогу „диктатури пролетаріату”. Центральним завданням цієї диктатури Основний Закон УРСР ставив перехід від всевластя буржуазії до влади робітничого класу (до соціалізму). Скасовувалась приватна власність, Ю декларувались демократичні свободи. Влада трудящих мала здійснюватись через систему Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Центральними органами визначено Всеукраїнський з'їзд Рад, Всеукраїнський ЦВК та Рада Народних Комісарів (уряд республіки).

У другій половині 1919 р. у зв'язку із захопленням України військами Денікіна, УРСР тимчасово припинила своє існування.

Наприкінці 1919 року Червона Армія розгромила білогвардійські війська Денікіна, звільнивши від них територію України. Створений 11 грудня в Москві надзвичайний орган влади – Всеукраїнський революційний комітет, в міру звільнення української території, призначав ревкоми в губерніях, повітах і містах. На початку 1920 р. радянську владу на Україні було відновлено.

Проте загрозу для неї складали ще два ворожі вогнища:

– перше – в Криму, де була сконцентрована 150 тис. білогвардійська армія генерала Врангеля, який у квітні 1920 р. заступив на посту головнокомандувача збройними силами Півдня Росії А. Денікіна;

–друге – з боку Речі Посполитої. Між урядами УНР (С. Петлюра) і Польщі (Ю. Пілсудський) у квітні цього ж року було укладено Варшавський договір, який передбачав спільну боротьбу проти радянської влади на Україні і відновлення УНР на чолі з Головним отаманом С. Петлюрою (як своєрідну компенсацію за допомогу С. Петлюра віддавав полякам західноукраїнські землі, а також управління українськими залізницями, брав на себе утримання військ тощо). І лише після розгрому польсько-петлюрівських військ і заключення між Росією і Польщею в жовтні 1920 р. перемир'я (18 березня 1921 р. було підписано Ризький мир між Польщею, Російською Федерацією і Радянською Україною) та очищення впродовж червня-листопада 1920 р. українських земель (у т. ч. і Криму) від врангелівських військ, радянська влада остаточно укріпилася на всій території України, окрім західноукраїнських земель. Західна Україна увійшла до складу Польщі (Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Посяння, Підляшшя і Лемківщина), Чехословаччини і Румунії (Буковина). Отже, боротьба за незалежність України завершилась поразкою.

Основні причини поразки української національно-демократичної революції 1917-1920 рр.:

– низький рівень національної свідомості українців і, як наслідок, слабка соціальна база визвольного руху;

- очолила національну революцію українська інтелігенція, яка розраховувала на підтримку селян. Інтелігенція була малочисельною, а селяни – політично несвідомими, неосвіченими, неорганізованими, розпорошеними і піддалися на лозунги більшовиків;
- робітники, підприємці, поміщики в більшості своїй не підтримали ідею незалежності України;
- відсутність єдності в діях українських національних сил, які не пішли на компроміс в ім'я загальнонаціональних інтересів. Центральну Раду шляхом перевороту ліквідував гетьман П.Скоропадський, гетьманський режим впав під тиском Директорії УНР, українські комуністи визнавали лише радянську владу, не було єдності між УНР та ЗУНР;
- несприятлива міжнародна ситуація. Боротьбу проти українського визвольного руху вели набагато сильніші зовнішні вороги: в Наддніпрянській Україні – радянська Росія, біло-гвардійці, війська Антанти; в Західній Україні – Польща, яку підтримувала Антанта.

Проте українська національно – демократична революція 1917–1920 рр. має велике історичне значення:

- у ході революції український народ створив власну державу і декілька років підтримував її існування;
- героїчна боротьба українського народу 1917–1920 рр. стала прикладом і дала досвід наступним поколінням українців. Без цієї боротьби було б неможливим проголошення державної незалежності в 1991 р.

Варто відзначити також історичні уроки української революції:

- необхідність опору на власний народ, а не на іноземну допомогу;
- оперативне розв'язання невідкладних соціально-економічних завдань, турбота про забезпечення добробуту народу, що забезпечує підтримку революції;
- створення власної регулярної армії для захисту національної держави і розбудову владних структур не лише в центрі, а й на місцях;

- чіткість програмних завдань розбудови національної держави;
- наступальність агітаційно-пропагандистської роботи в масах;
- забезпечення єдності в керівництві і в суспільстві загалом;
- турбота про забезпечення зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних інтересів держави.

Історичні джерела

Відозва Української Центральної Ради до українського народу (9 березня 1917 р.)

Народе Український!

Впали вікові пута. Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії. Настав час і Твоєї волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя, після більш як двохсотлітнього сну.

Уперше, Український тридцятипятимільйонний Народе, Ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто Ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш сам собі кувати кращу долю.

Впав царський уряд, а тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори (Учредительное Собрание) на основі загального, рівного, прямого й таємного виборчого права.

Звідти уперше на весь світ пролунає у всій своїй силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя.

До того ж часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які тобі природно належать, і які Ти повинен мати, Великий Народе, сам хазяїн на Українській землі.

А в найближчій часі права на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих по судах і всіх урядових інституціях. З таким же спокоєм, але рішуче, домагайся, Народе, того ж права для української мови від пастирів церкви, земств і всіх неурядових інституцій на Україні.

Народе Український!

Селяни, робітники, салдати, городяне, духовенство і вся українська інтелігенція!

Додержуйте спокій: не дозволяйте собі ніяких вчинків, що руйнують лад в житті, але разом, щиро й уперто беріться до роботи: до гуртовання в політичні товариства, культурні і економічні спілки, складайте гроші на Український Національний Фонд і вибірайте своїх українських людей, на всі місця — Організуйтеся!

Тільки згуртувавшись, можна добре пізнати всі свої потреби, рішуче за них заявити і створити кращу долю на своїй Землі.

Народе Український! Перед Тобою шлях до нового життя.

Сміливо ж, одностайно йди на той великий шлях в ім'я щастя свого і щастя будучих поколінь Матері України, могутньою рукою твори своє нове вільне життя.

Київ. Року 1917, березня 9.

Українська Центральна Рада

Із Першого універсалу Української Центральної Ради (1917р.)

до українського народу, на Україні й поза Україною суцього

Твої, Народе, виборні люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба, й які закони для нас лучші.

...

І ми. Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя й приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на Автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісаря по українських справах.

Щоб місцева влада на Вкраїні була об'єднана одним представником від Центрального Російського Правительства, се-б-то вибраним нами комісаром на Вкраїні.

Щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу, на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на Автономію, та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого комісаря, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати комісаря на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города од нині знає, що настав час великої роботи.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю й державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо й достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: Київ. Року 1917, місяця (іюня) числа 10.

Другий універсал Української Центральної Ради (1917 р.)

Громадяне української землі! Представники Тимчасового Правительства повідомили нас про ті конкретні заходи, які задумує перевести Тимчасове Правительство в справі управи Україною до Установчих Зборів. Тимчасове Правительство стоячи на сторожі завойованих революційним народом свобод, признаючи за кожним народом право на самоозначення та полишаючи остаточне усталення його форми Установчим Зборам, простягає руку представникам української демократії й Центральній Українській Раді та закликає в порозумінню з цим творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Українська Рада, стоячи, як все, за тим, щоб не відривати України від Росії та щоб разом з усіма її народами змагати до піднесення й розвитку цілої Росії та до єдності її демократичних сил, з задоволенням

приймаємо заклик Правительства до єдності й сповіщаємо всіх громадян України, що вибрана українським народом через його революційні організації Центральна Українська Рада незабаром буде доповнена на справедливих основах представниками інших народностей, які живуть на Україні, через їхні революційні організації, і тоді буде тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, що заступатиме інтереси цілого населення нашого краю.

Доповнена Центральна Українська Рада виділить наново споміж себе окремих відповідальних перед нею Генеральний Секретаріат, який буде предложений до затвердження тимчасовому правительству в характері представника найвищої краєвої влади тимчасового правительства на Україні. В сім органі будуть зосереджені всі права й засоби, щоб він як представник демократії на цілій Україні й рівночасно як найвищий краєвий орган управи міг виконати складну роботу організації й будування життя всього краю в згоді з цілою революційною Росією.

У згоді з іншими національностями України й діючи на полі державної управи як орган тимчасового правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом закріплення нового ладу, витвореного революцією.

Змагаючи до автономного устрою України, Центральна Українська Рада в порозумінню з національними меншостями України приготуватиме проекти законів про автономний лад України для предложення їх на затвердження Установчим Зборам.

Зважаючи, що утворення краєвого органу тимчасового правительства на Україні забезпечує бажане наближення управи краєм до потреб місцевого населення в межах, можливих до Установчих Зборів, і думаючи, що доля всіх народів Росії тісно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче відкидаємо проби самочинного здійснювання автономії Установчих Зборів.

Що-ж торкається комплектування українських військових частей, Центральна Українська Рада матиме своїх представників при кабінеті міністра війни, в генеральнім штабі й при верховнім головнокомандуючим для участі при комплектуванні окремих частей виключно українцями, оскільки заходи в сім напрямі на думку міністра війни будуть можливі з технічного боку без порушення бойової здатності армії.

Сповідуючи про се громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка наділила нас своєю волею, разом з революційним правительством доложить усіх своїх сил, щоб довести край і зокрема Україну до остаточної перемоги революції.

Київ 1917 року, 3 липня. Українська Центральна Рада.

З інструкції Тимчасового уряду для Генерального Секретаріату України (4 серпня 1917 р.)

1. На час до вирішення справи про місцеве врядування Установчими зборами по справах місцевого врядування Україною вищим органом тимчасового уряду є Генеральний Секретаріат, которого призначає тимчасовий уряд по пропозиціям Центральної Ради.

2. Уповноваження Генерального Секретаріату поширюються на губернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську, з виключенням мглинського, суражського, стародубського і новозибківського повітів. Вони можуть бути поширені і на інші губернії, чи частини їх, в тім разі як утворені в цих губерніях на основі постанови тимчасового уряду земські інституції висловляться за бажаність такого поширення.

3. Генеральний Секретаріат складається з генеральних секретарів по відомствам: а) внутрішніх справ, б) фінансів, в) хліборобства, г) освіти, д) торгу і промисловости, є) праці, а також секретаря по національних справах і генерального писаря. Крім цього, при Генеральному Секретаріаті є для контролю його справ генеральний контролёр, що бере участь у засіданнях Генерального Секретаріату з правом рішачого голосу. З числа секретарів не менше чотирьох повинні бути заміщені з осіб, які не належать до української національності. При Секретаріаті по національних справах встановлюються три посади товаришів секретаря з тим, щоб всі чотири найбільш численні національності України мали кожна свого представника в особі секретаря або одного з його товаришів.

4. Генеральний Секретаріат розглядає, розробляє й подає на затвердження тимчасового уряду проекти, що торкаються життя краю і його врядування. Проекти ці можуть бути перед поданням їх тимчасовому уряду внесені на обговорення Центральної Ради.

5. Уповноваження тимчасового уряду по справах місцевого управління, що входять у компетенцію пойменованих у статті 3 відомств, здійснюються через генеральних секретарів. Докладніше визначення цих справ буде подане в особливому додаткові.

6. По всіх справах, зазначених в попередній статті, місцева влада краю звертається до Генерального Секретаріату, як після зносин з тимчасовим урядом, передає його розпорядження і накази місцевій владі.

7. Генеральний Секретаріат подає список кандидатів на урядові посади, обов'язки яких торкаються пунктів, зазначених в статті 5 справ.

Міністр-предсідатель

О. Керенський

Міністр юстиції

Зарудний

З Третього універсалу Центральної Ради (1917 р.)

Народе український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде межиусобна й кривава боротьба. Центрального правительства нема й по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всієї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Української Народною Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству - Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу й власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав революції не тільки нашої землі, але й усеї Росії.

Отож оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути-встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо;

Віднині на території Української Народньої Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі – касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає генеральному секретареві земельних справ негайно виробити закони про те, як поряdkувати земельним комітетом, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці. ...

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир установлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в Росії й поза Росією в замиренню не порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції затемнено відновленою карою на смерть. Оповідіємо:

Віднині на землі Української Республіки смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до цього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається повна амністія. Про це негайно буде видано закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідальний духові народу.

Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях. І до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці мають бути забезпеченими всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканності особи й мешкання, право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, сам довгі літа боровшись за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцільних. ...

Справа харчова є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили й рятувати як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руйнітвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоров'я, силу й нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня 1917 (9 січня н. ст. 1918) року, а днем скликання їх – 9 (22 н. ст.) січня 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

Київ, 7 (20) листопада 1917 р.

З ультиматуму Ради Народних Комісарів Центральній Раді (3 грудня 1917 р.)

Виходячи з інтересів єдності і братерського союзу робітників і трудящих, експлуатованих мас у боротьбі за соціалізм, виходячи з визнання цих принципів численними рішеннями органів революційної демократії, Рад, і особливо II Всеросійського з'їзду Рад, соціалістичний уряд Росії, Рада Народних Комісарів ще раз підтверджує право на самовизначення за всіма націями, які пригноблювались царизмом і великоруською буржуазією, аж до права цих націй відокремитись від Росії.

Тому ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо народну Українську республіку, її право зовсім відокремитися від Росії або вступити в договір з Російською республікою про федеративні і тому подібні взаємовідносини між ними.

Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно. ...

Ми обвинувачуємо Раду в тому, що, прикриваючись національними фразами, вона веде двозначну буржуазну і політику, яка давно вже виражається в невизнанні Радою Рад і Радянської влади на Україні (між іншим, Рада відмовилась скликати, на вимогу Рад України, крайовий з'їзд українських Рад негайно). Ця двозначна політика, що позбавляє нас можливості визнати Раду, як повноважного представника трудящих і експлуатованих мас Української республіки, довела Раду в останній час до кроків, що означають знищення будь-якої можливості угоди.

Такими кроками стали, по-перше, дезорганізація фронту.

Рада переміщує і відкликає односторонніми наказами українські частини з фронту, руйнуючи таким чином єдиний загальний фронт до розмежування, здійсненого лише шляхом організованої згоди урядів обох республік.

По-друге, Рада приступила до роззброєння радянських військ, що знаходяться на Україні.

По-третє, Рада подає підтримку кадетсько-каледінській змові і повстанню проти Радянської влади. Посилаючись завідомо неправдиво на автономні нібито права „Дона і Кубані”, прикриваючи цим каледінські контрреволюційні виступи, що йдуть врозріз з інтересами й вимогами величезної більшості трудового козацтва, Рада пропускає через свою територію війська до Каледіна, відмовляючись пропускати війська проти Каледіна.

В даний же час, зважаючи на всі викладені вище обставини, Рада Народних Комісарів ставить Раді, перед лицем народів Української і Російської республік, такі питання:

1. Чи зобов'язується Рада відмовитись від спроб дезорганізації загального фронту?

2. Чи зобов'язується Рада не пропускати надалі без згоди верховного головнокомандуючого жодних військових частин, які направляються на Дон, на Урал або в інші місця?

3. Чи зобов'язується Рада подавати допомогу військам у справі їх боротьби з контрреволюційним кадетсько-каледінським повстанням?

4. Чи зобов'язується Рада припинити всі свої спроби роззброєння радянських полків і робітничої Червоної гвардії на Україні та повернути негайно зброю тим, у кого вона була забрана?

В разі неодержання задовільної відповіді на ці питання протягом 48 годин, Рада Народних Комісарів вважатиме Раду у стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії та на Україні.

З Четвертого універсалу Української Центральної Ради (січень 1918 р.)

Народе України!

Твоєю силою, волею, словом утворилась на Українській Землі вільна Українська Народня Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю й право робочого люду!

Та в трудну годину народилась воля України. Чотири роки жорстокої війни обезсилили наш край і народ. Фабрики не виробляють товарів. Підприємства здержують свою працю, залізні дороги розбиті, гроші падають у ціні. Скількість хліба зменшується. Наступає голод. По краю розмножилися ватаги грабіжників і убийників, особливо, коли з фронту рушило російське військо, творячи криваву різню, безлад і руїну на нашій землі.

Та для того, щоб ні російське Правительство, ні ніяке інше не ставило перешкод Україні в установленню того бажаного мира, для того, щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції і нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України:

Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязни, але ніяка з них не може вміщуватися в життя самостійної Української Республіки.

Вдасть у ній буде належати тільки до народу України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми. Українська Центральна Рада, представництво робочого народу — селян, робітників і салдатів та виконуючий орган, який віднині буде називатися Радою Народніх Міністрів. ...

Щодо так званих большевиків і інших напасників, які розграблюють і руйнують наш край, то поручаємо Правительству Української Народньої Республіки твердо й рішучо взятися за боротьбу з ними. ...

Одночасно з тим, коли армія буде демобілізуватися, доручаємо розпускати салдатів, а після затвердження мирових договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народню міліцію, щоб наше військо служило обороні робочого люду, а не забаганкам пануючих верств.

Знищені війною і демобілізацією місцевости мають бути відбудовані при помочи державного скарбу.

Коли наші вояки вернуться додому, народні ради – громадські й повітові й городські думи мають бути перевибрані в часі, який буде установлений, щоб і вони мали в них голос. Міжтим, щоб установити таку вдасть, до якої мали-б довірря й яка спіралася-б на всі революційно-демократичні верстви народа, має Правительство додати до помочи місцевим самоврядуванням ради робітничо-селянських й салдатських депутатів, вибраних із місцевих людей.

В земельних справах комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности й соціалізацію землі згідно з нашою постановою на 7 сесії.

Сей закон буде розглянено за кілька днів на повній сесії Центральної Ради й Рада Міністрів уживе всіх способів, щоб передача землі земельними комітетами в руки трудящих відбулася ще з початком весняних робіт.

Ліси, води й усі підземні багатства, як добро українського трудового народу, переходять у розпорядження Народньої Української Республіки.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджується й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку ризнано за ними законом 22 січня.

Все перечислене в Універсалі, чого не встигнемо виконати ми, Центральна Рада й наша Рада Міністрів, у найблищі тижні виконають, справдять і до окончного ладу доведуть Українські Установчі Збори.

Ми поручаємо всім нашим громадянам перевести вибори як найбільш енергично, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскорше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори, — найвищий господарь і управитель нашої землі, й Конституцією нашої незалежної Української Народньої Республіки закріпили свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу її на тепер і на будучі часи. Сей найвищий наш орган має рішити про федеративну зв'язь з народніми республіками колишньої російської імперії. До того ж часу всіх горожан самостійної Української Народньої Республіки зазиваємо стояти непохитно на сторожі добутої свободи й прав нашого народу й усіма силами боронити свою долю від усіх ворогів селянсько-робітничої Української Республіки.

Українська Центральна Рада.

Київ, 9 (22) січня 1918р.

Грамота Павла Скоропадського (29 квітня 1918 р.)

Громадяне України!

Всім Вам, козаки та громадяне України, відомі події посліднього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знову відродившася Українська Держава стояла коло краю загибелі.

Спаслась вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні своему слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України.

При такій піддержці у всіх зродилась надія, що пічнеться відбудовання порядку в Державі й економічне життя України вийде, врешті, в нормальне русло.

Але ці надії не справдились. Бувше Українське Правительство не здійснило державного будування України, позаяк було зовсім не здатне до цього.

Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна розруха і безроботиця збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатущої колись-то України встає грізна мара голоду.

При такому становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку Державну Владу, яка здібна булаб забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці. Як вірний син України, я рішив відкликнутись на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади.

Цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управління Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтованні нижче долучених до цього законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна і Мала Рада, а также всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються.

Всі інші урядовці, працюючі в державних Інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде виданий закон, установляючий новий порядок виборів до Українського Союму.

До цього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській Державі, буду домагатись негайного виконання всіх державних розпоряджень і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами.

Права приватної власности — як фундаменту культури і цивілізації, відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового уряду російського, відміняються і касуються. Відбувається повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі.

Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартости від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів.

Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничого класу. Особлива увага буде звернена на поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці.

В області економічній і фінансовій відбувається повна свобода торгу й відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціативи.

Передбачаю всю трудність стоячої переді мною праці і молю Бога дати мені силу, аби гідно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час.

Мені далекі і чужі які-б-то не було власні побудження, і головною своєю метою я ставлю користь і благо народу і всім дорогої нам України.

В цій свідомості кличу всіх Вас, громадян і козаків України – без різниці національності й віросповідання – допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам в нашому загальному велике відповідальному ділі.

Гетьман Всієї України

Павло Скоропадський

Отаман Ради Міністрів

М. Устимович

29 квітня 1918 р., м. Київ.

В. Винниченко про причини поразки Української революції

Поки ми воювали з руськими большевиками, з москалями, доти ми мали скрізь перемогу. Але як тільки вступали в конфлікт з своїми, з українськими большевиками, так загубили всю свою силу. Поки агітували большевики, агітація успіху не мала. Як стикнулись наші війська з нашою агітацією, з агітацією всього того ладу, який ми так ретельно почали „творити”, взявши всю владу в свої руки, як тільки маси наші ближче прислухались і придивлялись до змісту того українського слова, як запал їхній, довір'я до нас і охота піддержувати нас почали помітно падати. Почала розвиватися нехіль до боротьби з большевиками, почалися заяви наших найвірніших, найвідоміших військових частин про небажання битись з большевиками. На наших очах „розкладались” найміцніші, найзавзятіші полки, що прибували з таким ентузіазмом до Києва. Полки імені різних гетьманів, які так свідомо, так струнко, так рішуче вступали в столицю України для оборони й захисту її, які так веселили всі національні серця своєю національною свідомістю, щирістю, жовто-блакитними прапорами й українськими піснями, які так гучно кричали „славу” українській владі, ці полки через пару тижнів дивним способом спочатку губили все своє завзяття, потім упали в апатію, в „нейтралітет” до большевиків, а потім... повертали разом з тими большевиками свої українські багнети проти нас.

В. Винниченко. Відродження нації. – Київ-Відень, 1920. Ч. II. – С. 155-156.

Рекомендована література

- Беспечний Т. А., Букреева Т. Т. Нестор Махно. Правда и легенды. – Донецк, 1996.
- Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Кн. 1, 2. – К., 1994.
- Блакитний Кость. – Отаман Степової дивізії: Збірник документів і спогадів. – К., 1997.
- Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. Грушевського. – К., 1992.
- Верстюк В. Ф. Махновщина. – К., 1992.
- Верстюк В. Українська Центральна Рада. – К., 1997.
- Ветров Р. І. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900–1925 рр). – Дніпродзержинськ, 1997.
- Винниченко В. Відродження нації. У 3-х ч. – К., 1990.
- Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С. 5–120.
- Волковинський В. Нестор Махно. Легенди і реальність. – К., 1994.
- Голубко Б. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997.
- Горак В. С. Зліт і падіння Директорії // УІЖ. – 1995. – № 4.
- Гошуляк І. Про причини поразки Центральної Ради // УІЖ. – 1994. – № 1.
- Грушевський М. На порозі нової України. – К., 1991. – С. 3–54; 71–93.
- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 225–239.
- Михайло Грушевський – погляд із сьогодення. Наукові записки ТДПІ. Серія: історія. Вип. V. – Тернопіль, 1997. – 279 с.
- Гунчак Т. Симон Петлюра. – К., 1997.
- Дмитренко Ю. Я. Отаман Григор'єв // Україна. – 1990. – №№ 11–12.

Кондратюк В. О., Буравченкова С. Б. Українська революція: здобутки і втрати в державотворчих змаганнях (1917–1920 р.р.): Навчальний посібник. – К., 1997.

Конституційні акти України. 1917–1920. – К., 1992.

Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України 1917–1920. Центральна Рада. Гетьманство. Директорія. – К., 1997.

Коріненко П. Зовнішня політика ЗУНР (листопад 1918–1919 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педуніверситету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. Вип. VIII. – Тернопіль, 1991. – С. 32–34.

Кравчук М. Українські Січові Стрільці. – Івано-Франківськ, 1998.

Кудлай О. Б. Переговори Центральної Раді і представників Тимчасового уряду (29–30 червня 1917 р.) // УІЖ. - 1999. – № 6. – С. 43–54.

Лебеденко А. М. История анархизма в Украине (конец XIX – начало XX вв.). – К., 1995.

Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1991.

Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів, 1995.

Михальчук П. ЗУНР і Антанта (до питання взаємовідносин ЗУНР (ЗО УНР) з державами Антанти і США // Наукові записки ТДПУ ім. В.Гнатюка. Серія: Історія. Вип. VIII. – Тернопіль, 1999. – С.36-40.

Нестор Махно. Воспоминания, материалы и документы. – К., 1991.

Павленко Ю., Храмов Н. Українська державність у 1917–1919 рр. (історико-генетичний аналіз). – К., 1995.

Петлюра С. Спомин. – К., 1993.

Полянський О. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція й виникнення Західно-Української Народної Республіки // Наукові записки ТДПУ. Серія: Історія. Вип. VIII. – Тернопіль, 1999. – С. 3–7.

Попович М. Україна: незалежність здобута і втрачена // Київська старовина. –2001. – № 1, 2.

Реєнт О. Українська революція. – К., 1996.

Симоненко Р. Т., Рєєнт О. П. Українсько-російські переговори в Москві (січень -лютий 1919 р.): Документи. – К., 1996.

Скоропадський П. Спомини. – К., 1992. – С. 3–112.

Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.

Солдатенко В. Ф. Проблема класово- і національно-політичних сил у концепції української революції // УІЖ. – 1997. – №№ 5–6.

Тимошук А. А. Анархо-коммунистические формирования Н. Махно, сентябрь 1917 – август 1921. – Симферополь, 1996.

Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. – К., 1996, 1997.

Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997.

Фартушняк А. Продовольча і земельна політика керівництва ЗУНР // Наукові записки Тернопільського державного педуніверситету імені В.Гнатюка. Серія: Історія. Вип. VIII. – Тернопіль, 1999. – С. 19–25.

Февральская революция 1917 г. Сборник документов и материалов. – М., 1996.

Харитонов В. Л. Лютнева революція в Росії – феномен світової історії ХХ ст. // УІЖ. – 2001.– № 1. – С. 3–15.

Чотири Універсали. – К., 1990.

Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради. В 2-х част.). – К., 1997.